

Teoretické východiská budovania terminologickej databázy

Jana Levická

(Príspevok odznel na 10. ročníku lexikografického seminára o tvorbe a využívaní prekladových, výkladových a terminologických slovníkov na tému *Administratívno-právna a administratívno-ekonomická terminológia a s ňou spojená slovníková tvorba*, ktorý sa konal 24. – 25. júna 2005 v Budmericiach)

Terminológie čiže termíny viažuce sa k jednotlivým odborom tvoria veľkú súčasť slovnnej zásoby každého jazyka, ktorá tak ako všetky ostatné jazykové systémy podlieha zmenám.

Z hľadiska vzťahu jazyk - spoločnosť sa rozlišujú:

1. zmeny dané prirodzeným vývojom spoločnosti, poznania a vznikom nových objavov (prirodzené - nová politicko-administratívna terminológia po roku 1989, nový životný štýl; prístupový proces Slovenska do európskych štruktúr)
2. zmeny, ktoré do jazyka vnáša spoločnosť vedome za istým účelom (v najširšom zmysle slova zmysle ide o snahu vytvoriť jednotný dorozumievací kód)

Prílev nových pojmov a termínov za uplynulých viac než 15 rokov síce nespôsobil chaos ale vyústil do maximálnej rozkolísanosti mnohých terminológií, aj vďaka tomu, že absentovala odborná starostlivosť o terminológiu. Ako píše Masár (1993:133): „Po roku 1989 došlo k najväčšiemu útlmu terminologickej činnosti za celé povojnové obdobie“.

Podľa zákona NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky sa o vedecký výskum štátneho jazyka a o zvyšovanie jazykovej kultúry stará štát. Uznesením vlády SR č. 399 z 3. júna 1997 sa ministerstvám a ostatným ústredným orgánom štátnej správy uložilo v ich pôsobnosti utvoriť terminologickú komisiu. Reálne ich však pracuje len niekoľko: Názvoslovná komisia pri Úrade geodézie, kartografie a katastra SR, TK pri Úrade pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo SR, TK pri ministerstve vnútra, TK pri ministerstve školstva a TK pri ministerstve životného prostredia. Okrem toho pracuje aj terminologická komisia na Slovenskom ústave technickej normalizácie, ktorý vydáva všeobecne záväzné technické normy a medzi nimi aj terminologické normy.

V praxi sa zanedbávanie odbornej starostlivosti o terminológiu mnohých odborov premietlo predovšetkým do tzv. **rozkolísanosti terminologických sústav**, t.j. znásobovania termínov pre jeden a ten istý pojem a ich koexistencia, pričom nie všetky novotvary spĺňajú požiadavky na ústrojne vytvorený termín. Tento stav vyplýva jednak z tvorby a preberania termínov na viacerých pracoviskách súčasne (rôzni autori s rozdielnymi pohľadmi na terminológiu, čo vyplýva z ich vzdelania a pracovného zamerania) a jednak je daný nedostatkom komunikácie medzi nimi. Vo všeobecnosti ide o nasledujúce sféry:

1. preklad,
2. výskum,
3. vzdelávanie
4. výroba (komerčná sféra)

Pokiaľ ide o oblasť školstva, najmä vysokoškolského, to zohráva kľúčovú úlohu v procese vývoja a šírenia terminológie, keďže vstúpuje terminológiu odboru novým generáciám, Guespin preto hovorí, že školy majú sociolingvistickú autoritu. Napríklad v slovenskom kontexte preniklo mnoho bohemizmov do odborného jazyka medicíny najmä prostredníctvom výučby.

Druhým problémom je **neexistencia spisovných termínov** osobitne pre novovzniknuté pojmy. V praxi sa bežne vyskytuje situácia, ide predovšetkým o tie oblasti, kde je hlavným komunikačným kódom odborníkov angličtina (napr. prírodné vedy a ekonómia), že sa nové objavy verbalizujú v angličtine. Vedecká kvalifikácia sa častokrát získava len na základe publikovania v tomto jazyku. Pritom nejde ani tak o skutočnú angličtinu ako o dorozumievací kód (Gaudin:2002), čím sa vytvára istý druh **odborného bilingvizmu**.

Terminologická nejednotnosť sťažuje prístup k vedeckým poznatkom a komplikuje komunikáciu aj vo vedeckých kruhoch. Riešenie tejto situácie spočíva v permanentnej starostlivosti o terminológiu, v rámci ktorej by mohla významnú úlohu zohrať verejnosti voľne prístupná terminologická databáza.

Terminologickú databázu (TDB) definuje Svatava Machová (1995: 153) ako "komplexný súbor informácií o termínoch (spojených s príslušnými pojmami) z jedného alebo viacerých jazykov a z ľubovoľnej tematickej oblasti, ktorý je uložený na počítačových médiách vo forme terminologických záznamov. Súbor je spojený s programovým vybavením, ktorý umožňuje aktualizovanie a modifikáciu informácií a zároveň poskytuje rôzne druhy

výstupných informácií formou, ktorá je v súlade so zámermi terminologickej databanky”. TDB má oproti klasickým, papierovým slovníkom veľký potenciál prispieť k ustáleniu nových termínov a celých terminologických sústav vďaka neustále sa zvyšujúcemu počtu jej používateľov medzi širokou verejnosťou, či už prostredníctvom internetu alebo nosičov CD-ROM a stať sa tak „virtuálnou normou” (Sager:1990).

Preto je podľa Machovej (1995:153) oveľa efektívnejšia než akékoľvek oficiálne normy alebo vyhlášky a zároveň je jediným účinným nástrojom na ovplyvňovanie tvorby a používania odborných pomenovaní, pričom optimálne riešenie predstavuje vybudovanie jednej hlavnej, reprezentatívnej databázy pre dané jazykové spoločenstvo.

Výhodou TDB je:

- **centralizácia** dostupných informácií o termínoch (vrátane identifikácie frekvencie ich používania, prípadne komunikačnej situácie).
- možnosť **popularizácie a šírenia** štandardizovanej terminológie (verejnosti netreba vnucovať „sterilné“ termíny ale **spopularizovať a otestovať** neznáme neologizmy)
- **flexibilita (kontinuálna starostlivosť a aktualizácia)** – v prípade potreby možnosť modifikácie aj akceptovaných termínov.
- **priestor** na vytvorenie konsenzu medzi odborníkom a lingvistom, prípadne prekladateľom

Pred začatím projektu budovania takejto databázy však treba definovať jej filozofiu – cieľ, používateľov a takisto reálne možnosti jej tvorby na Slovensku.

A.

1. Cieľ – **štandardizácia terminológií**, čo v chápaní rouenskej socioterminológie predstavuje proces ustalovania termínov, ktorý berie do úvahy rôzne komunikačné potreby odborných kruhov. Vďaka nej sa **minimalizuje terminologický chaos** a zároveň rešpektuje istú jazykovú variabilnosť, čím napomáha terminológii k vlastnej „samospráve“ Treba si uvedomiť, že túto činnosť nikdy nie je možné ukončiť (provizórnosť)¹. **Striktná normalizácia**, t.j. činnosť pri ktorej sa z viacerých synonym podľa slov Louisa Guespina

¹La standardisation, procès nécessaire et légitime, elle ne porte pas non plus sur une „langue“ abstraite mais sur des pratiques langagières plurinormées..La standardisation ne nie pas les contradictions entre chercheurs, enseignants, décideurs, producteurs: elle s’auto-régularise sans être un consensus utopique, elle est toujours **provisoire et à redéfinir**. (Cabré 1998:244)

(1993:213) jedno „kanonizuje“ a ostatné „exkomunikujú“ by totiž nepriniesla skutočnú unifikáciu odborných pomenovaní ako ukazuje príklad francúzskej jazykovej politiky za posledných 20 rokov. Aj napriek neustálej starostlivosti o terminológiu prostredníctvom terminologických komisií táto politika nepriniesla žiaduce výsledky, pretože sociolingvistické prieskumy ukázali, že odborná i široká verejnosť vo väčšine prípadov oficiálne schválené termíny neprijala.

Naproti tomu istá miera synonymie vyplýva z potrieb odlišných komunikačných situácií, v ktorých sa jednotlivé varianty uplatňujú. Jeden sa napríklad používa v písomných dokumentoch a druhý v bežnej komunikácii v okruhu odborníkov a v prípade dopadu daného javu na celú spoločnosť prechádza aj do všeobecnej lexiky najmä prostredníctvom médií (napríklad – *choroba šíalených kráv; bovinná spongiformná encefalopatia (BSE), Bovine Spongiforme Encephalopathie*).

Osobitný prípad sú humanitné vedy a ich tzv. pseudopreskriptívna terminológia, ktorú vytvárajú jednotlivé školy či konkrétni autori. Vo väčšine prípadov má dôraz na autora teórie či kultúrno-spoločenskú motiváciu termínu za následok pojmovú a terminologickú rozkolísanosť (napríklad – *holokaust, konečné riešenie, genocída, churban a šo'a*).

Cieľom databázy bude teda v prvom rade identifikácia terminologických problémov a ponúknutie riešení, t.j. zjednocovanie odborných pomenovacích prostriedkov bez toho, aby sa ignorovali potreby ich používateľov.

2. Druhým cieľom TDB bude **sprostredkovanie nových poznatkov** z rozličných odborov a zároveň **starostlivosť a rozvoj slovenského jazyka** vo vede a technike.

B.

Primárne sa ako s primárnymi užívateľmi počíta s vedeckými pracoviskami, štátnou správou, vysokými školami, lingvistami a prekladateľmi, ale v podstate bude k dispozícii širokej verejnosti tak ako Slovenský národný korpus.

C.

Na začiatku si treba uvedomiť reálne možnosti vytvorenia takejto databázy na Slovensku. Ak si porovnáme situáciu vzniku napríklad kanadského Termia v 70. rokoch 20. storočia, ktorého prvé tri generácie slúžili pre vnútornú potrebu federálnych inštitúcií a úradov Kanady,

len ťažko si možno v našich podmienkach predstaviť, že by na tvorbe TDB pracovalo 100 terminológov na plný úväzok. Pokiaľ ide o personálne a finančné zabezpečenie, musíme vychádzať zo skromnejších predpokladov, no myšlienka vybudovania TDB napriek tomu nereálna nie je. Na začiatku je potrebné:

1. zmapovať doterajších (kvalitných) terminologických aktivít na Slovensku a zváženie ich zaradenia do databázy (tematické glosáre, slovníky, články lingvistov)
2. s tým súvisí vyriešenie otázky autorských práv, ktoré sa vzťahujú na už vytvorené lexikografické diela
3. zabezpečiť dostatočný počet odborníkov a lingvistov ochotných spolupracovať pri validácii a napĺňaní TDB
4. zabezpečiť softvérovú a technickú podporu TDB

Všetky spomenuté aktivity sú pomerne náročné na čas, či už je to vyhľadávanie existujúcej dokumentácie k termínom v primárnych (učebnice, články) a sekundárnych zdrojoch (encyklopédie, glosáre, slovníky, internet) alebo v ďalších fázach konzultácie odborníkov a lingvistov pri posudzovaní a schvaľovaní problematických termínov.

Pokiaľ ide o úlohu JÚLŠ pri budovaní TDB, dovoľm si odvolať sa na koncepciu Ministerstva kultúry SR z februára 2001, schválenú vládou Slovenskej republiky. V nej sa uvádza, že v záujme celej vedeckej a odbornej verejnosti je v okruhu terminológie prvoradou požiadavkou vybudovať banku termínov a sprístupniť ju v elektronickej podobe, pričom najlepšie odborné predpoklady na budovanie, správu a dohľad banky terminologických dát má jazykovedný ústav IŠ SAV.

Kvalitu a dôveryhodnosť databázy zabezpečí v prvom rade kvalita vložených terminologických záznamov. Tú možno posudzovať z dvoch hľadísk:

dôveryhodnosť zdroja/autora terminologického záznamu (spolupráca jazykovedcov, odborníkov a d na úrovni jej tvorby a šírenia s vysokými školami, vedeckými pracoviskami a štátnymi úradmi).

štruktúra a obsah terminologického záznamu

Našou snahou je nadviazať na tradíciu terminologických aktivít z 50. a 60. rokov minulého storočia, keď sa terminológia najintenzívnejšie systematicky popisovala a rozvíjala.

Výsledkom činnosti mnohých vtedajších terminologických komisií boli kodifikačné terminológie väčšiny vedných a technických odborov.

Bibliografia

CABRÉ, M.T.: La terminologie – théorie, méthode et applications. Ottawa: Armand Colin/PUO 1998.

ČERMÁK, F. et alii.: Manuál lexikografie. Praha: H&H 1995.

ČERNÝ, J.: Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia 1996.

GAUDIN F.: Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie. Bruxelles: Duculot 2002

GUESPIN L.: „Normaliser ou standardiser?“ In Gambier Yves et Gaudin François (dir.), *numéro spécial Socioterminologie, Le langage et l'homme* vol. XXVIII n° 4, ed. DeBoeck Université 1993, s. 213 – 222.

ISO 704 (2000): Travail terminologique – principes et méthodes. International Organization for Standardization.

ISO 860 (1996): Travaux terminologiques – Harmonisation des termes. International Organization for Standardization.

ISO 1951 (1997): Symboles lexicographiques et conventions terminologiques. International Organization for Standardization.

ISO 1087-1 (2000): Travaux terminologiques – Vocabulaire. International Organization for Standardization.

ISO 10241 (1992): Normes terminologiques internationales. International Organization for Standardization.

NF X 03-006 (1988): Fiche minimale de terminologie. AFNOR

NF 03-001 (1967/1994) Règles générales pour l'élaboration des vocabulaires techniques. AFNOR

KOCOUREK, R.: La langue française de la technique et de la science. Wiesbaden: Brandstetter 1991.

KOCOUREK, R.: Termín a jeho definice. In: Československý terminologický časopis, 4, 1965.

LERAT, P.: Les langues spécialisées. Paris: PUF 1995.

MASÁR, I.: Ako pomenúvame v slovenčine. Bratislava: Spisy SJS 3/2000.

MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: VEDA 1991.

MASÁR, I.: Stav a úlohy slovenskej terminológi. In Kultúra slova, č. 5-6 (1993), s. 129-139

MISTRÍK, J. et alii: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993.

SAGER, J.C.: A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1990.

THOIRON, P./BÉJOINT, H.: Les sens des terms. In *Les sens en terminologie*. Travaux du C.R.T.T. Lyon: Presses Universitaires de Lyon 2000.

Internetové zdroje:

www.granddictionnaire.com

www.termium.com

www.eurodicautom.com

www.cfwb.be

www.cilf.org

www.termisti.refer.org

www.rint.org